

نقش جریان اسلام‌گرا در فرایند شکل‌گیری رکن تقنینی (مجلس اول) در جمهوری اسلامی ایران

زهرا بیگم علی‌بیگی* / مرتضی دهقان‌نژاد**
علی‌اکبر جعفری*** / صادق سلیمی بنی****

چکیده

متعاقب ناکامی مردم ایران در نهضت مشروطیت، جهت محدودسازی و پاسخ‌گو نمودن قدرت پادشاهان از طریق مجلس، در بهمن ۱۳۵۷ انقلابی نظام‌ساز، پدیدار گشت و بستری جهت تحقق قوای سه‌گانه نظام جدید فراهم گردید. به‌رغم فعالیت جریان‌ات سیاسی متعدد در ایران بعد از پیروزی انقلاب، جایگاه رکن قانون‌گذاری در ساختارسازی نظام جدید بسیار با اهمیت گردید. این مقاله درصدد واکاوی نقش اسلام‌گرایان در ایجاد و استحکام رکن تقنینی نظام برآمده از انقلاب اسلامی است. جریان اسلام‌گرا با استفاده از توان سازماندهی سنتی و نگاه مدرن به مشارکت سیاسی، بر اساس اندیشه‌های حضرت امام با تدوین آئین‌نامه انتخابات، ارائه لیست واحد در تهران، معرفی چهره‌های شاخص در سطح کشور، پذیرش مسئولیت‌های اساسی در مجلس اول، ارائه طرح‌ها و بررسی لوایح، مقابله با غیر اسلام‌گرایان درون مجلس و کمک به سایر ارکان، به مهم‌ترین کارویژه‌های خود در شکل‌گیری نخستین مجلس جامه تحقق پوشاند. در این پژوهش داده‌های کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی - تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی

نظام‌سازی، جریان اسلام‌گرا، مجلس شورای اسلامی، جمهوری اسلامی ایران.

*. دانش‌آموخته دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه اصفهان و مدرس گروه معارف اسلامی.

zahraalibegi@yahoo.com

** استاد گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (نویسنده مسئول).

mdehqannejad@yahoo.com

*** دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

dr.salimibeni@yahoo.com

**** استادیار پژوهشگاه امام صادق (ع) و مدرس گروه معارف اسلامی.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۴/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۵

طرح مسئله

شکل و محتوای نظام‌های سیاسی، تأثیر شگرفی بر زندگی سیاسی، رفاه اقتصادی، غنا یا فقر فرهنگی و توانمندی‌های دفاعی - امنیتی کشورها دارد و اقداماتی که به منظور تحقق ساختارهای لازم و پیوند عناصر یک رژیم سیاسی و تعیین ساخت قدرت انجام می‌پذیرد، نظام‌سازی نوین را نمایان می‌کند.

نظام سیاسی حاکم بر ایران، پس از انقلاب ۱۳۵۷ ه. ش از پادشاهی مشروطه به جمهوری اسلامی تغییر یافت. نظام جدیدالتأسیس، با رهبری امام علیه السلام، پشتوانه مردمی و نقش‌آفرینی جریان‌های سیاسی مشارکت‌کننده در سقوط نظام پیشین، پدیدار و سیر تکاملی خود را با طی فرازونشیب‌های گوناگون، پشت سر گذراند.

نقش و عملکرد جریان‌های سیاسی با تشکلهای زیر مجموعه خود، به‌عنوان کنش‌گران اجتماعی، بخش مهمی از حیات سیاسی جامعه، شکل‌دهنده تحولات تعیین‌کننده در تاریخ معاصر محسوب و پیامدهای آن بر حال و آینده ایران، تأثیر غیرقابل انکار دارد. در گونه‌شناسی به‌عمل آمده در نخستین سال پیروزی انقلاب، چهار جریان سیاسی اسلام‌گرا، چپ مارکسیستی، ملی‌گرا و التقاطی نقش‌آفرین بوده‌اند.

با این وجود، از منظر جامعه‌شناسی سیاسی به‌دلیل ناتوانی و ناکارآمدی احزاب در تاریخ معاصر، ارزش‌های دینی در میان مردم، نهادهای سنتی وابسته به مذهب و نقش تعیین‌کننده و ارتباط ویژه کانون‌های دینی با مردم، نهاد مذهب همواره کارکرد پراهمیتی در مبارزات سیاسی و برتری اسلام‌گرایان در رقابت با سایر جریان‌های سیاسی داشته است. بنابراین، تجدید سازمان تشکلهایی از جریان چپ مارکسیستی، ملی‌گرا و التقاطی در آستانه پیروزی، نمی‌توانست در رقابت‌های سیاسی از نیروهای اسلام‌گرا پیشی بگیرد.

گرچه فعالیت سیاسی اسلام‌گرایان، با محوریت روحانیت در نهضت‌های مشروطه، جنگل، فداییان اسلام، ملی شدن نفت و حزب ملل اسلامی، قبل از انقلاب جلوه‌گر شد، اما با آغاز نهضت امام از ۱۳۴۱ ه. ش و مقاومت در برابر تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی آغاز و از ۱۵ خرداد ۱۳۴۲، تا ۱۳۵۷ ه. ش با تکیه بر آموزه‌های اسلام و اندیشه حکومت اسلامی مبتنی بر ولایت فقیه، وی از طریق تشکلهای اسلام‌گرا توانست زمینه‌های پیروزی انقلاب را فراهم نماید.

با این وصف، به‌دنبال شکست نظام شاهنشاهی، پروسه ساختارسازی نظام جایگزین از سوی فعالان سیاسی به‌خصوص، جریان اسلام‌گرا با تکیه بر مبانی دینی، آغاز و به مرور زمان و بنا به ضرورت، سلسله‌ای از نهادهای انقلابی به فرمان امام تأسیس گردید.

به‌رغم این، فرایند نظام‌سازی نیازمند نهادهایی بود که در پی تدوین قانون اساسی، ساخت قدرت و پیوند عناصر و نهادهای نظام را به‌صورت عینی و قانونمند در رژیم سیاسی، مشخص می‌ساخت. بنابراین،

با تأسیس شورای عالی قضایی، برگزاری اولین دوره‌های انتخابات ریاست جمهوری و مجلس به‌ترتیب در فروردین، بهمن و اسفند ۱۳۵۸ ه.ش، نظام‌سازی جدید و ساختار قوای سه‌گانه، شکل گرفت. در این مقاله، نقش جریان سیاسی اسلام‌گرا در پدیداری و تثبیت رکن تقنینی در فرایند نظام‌سازی جمهوری اسلامی و شکل‌گیری مجلس اول مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

فرایند تأسیس

براساس اصل ۵۶ قانون اساسی مصوب آذر ۱۳۵۸ ه.ش، قوه مقننه، دارای جایگاه ویژه در حاکمیت، حق خدادادی و مظهر اراده عام ملت و مؤثر بر سرنوشت اجتماعی و سیاسی مردم، به‌صورت مجموعه‌ای مدون از قوانین مصوب، شکل اجرایی به خود می‌گیرد. (منصور، ۱۳۸۸: ۴۷) بسترهای تحقق این اصل از طریق تأسیس اولین مجلس بعد از انقلاب در پی می‌آید:

۱. شورای انقلاب و انتخابات

بعد از تصویب قانون اساسی در مجلس خبرگان و همه‌پرسی آن، تشکیل مجلس شورای اسلامی، به‌عنوان مهم‌ترین رکن ساختار سیاسی کشور، در دستور کار قرار گرفت. مقدمات انجام انتخابات از اسفند ۱۳۵۸ ه.ش آغاز و امام علیه‌السلام، براساس اصل ۹۱ قانون اساسی، ۶ نفر از فقها آقایان عبدالکریم ربانی شیرازی، لطف‌الله صافی، محمدرضا مهدوی‌کنی، غلامرضا رضوانی، احمد جنتی و یوسف صانعی را به عنوان اعضای شورای نگهبان، نهادی که وجود آن لازمه مشروعیت دینی مصوبات مجلس بود، انتخاب و معرفی نمود. (کیهان، ۱۳۵۸/۱۲/۱)

به‌دلیل نبود مجلس، شورای انقلاب، قانون انتخابات را در هفدهم بهمن ۱۳۵۸ ه.ش، در ۹ فصل با ۶۱ ماده و ۱۵ تبصره تصویب نمود (مدنی، ۱۳۷۰: ۳ / ۱۷) تعداد نمایندگان، ۲۷۰ نفر، (۵ نفر از اقلیت‌های مذهبی) برای ۴ سال با اکثریت مطلق رأی (نصف به‌علاوه یک) و شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان، مشخص گردید. (اداره کل تنقیح و تدوین قوانین و مقررات، ۱۳۵۹: ۴۳۶ - ۴۲۸) پس از مرحله اول، مرحله دوم با اصلاحات قانون انتخابات در شورای انقلاب، برگزار شد. (مدنی، ۱۳۷۰: ۳ / ۱۷)

۲. گروه‌های فعال

سه جریان شاخص اسلامی، ملی‌گرا و چپ در انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی در مقابل هم به رقابت پرداختند. حزب جمهوری اسلامی و گروه‌های ائتلافی آن مانند جامعه روحانیت مبارز تهران، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی و برخی تشکل‌های دیگر، فعالان جریان اسلامی بودند. ملی‌گرایان با

ترکیب دفتر همکاری‌های مردم با رئیس‌جمهور (با حمایت بنی‌صدر)، در کنار تشکل‌هایی همچون نهضت آزادی، با عنوان گروه‌های همنام در انتخابات شرکت کردند. البته جبهه ملی نیز فهرست جداگانه‌ای از نامزدهای خود معرفی نمود. (کیهان، ۱۳۵۸/۱۲/۱۲)

تشکل‌های جریان چپ مارکسیستی همانند حزب توده، چریک‌های فدایی خلق، پیکار و گروه‌های کوچک دیگر، نامزدهای مستقل خود را معرفی کردند. از طرفی گروه‌هایی همانند سازمان مجاهدین خلق، جاما (جنبش انقلابی مردم مسلمان ایران) و جنبش مسلمانان مبارز با معرفی کاندیداهای مشترک از سایر گروه‌ها، بهره می‌بردند. اما در عین حال، رقابت اصلی، بین حزب جمهوری اسلامی و گروه‌های ائتلافی آن و دفتر همکاری‌های مردم با رئیس‌جمهور و گروه‌های همنام صورت گرفت. (کیهان، ۱۳۵۸/۱۲/۱۲)

با انتشار قانون انتخابات مصوب شورای انقلاب، برخی گروه‌ها و جریان‌ها با بعضی از موارد آن، ازجمله طرح منطقه‌ای کردن تهران و دمرحله‌ای بودن انتخابات، مخالفت ورزیدند اما شورا تحت فشار آنان، منطقه‌ای کردن را لغو و دو مرحله‌ای بودن انتخابات را به تصویب نهایی رساند. بدین ترتیب با درایت امام علیه السلام و نقش‌آفرینی اسلام‌گرایان، دومین گام برگزاری انتخابات برداشته شد.

۳. ثبت‌نام و معرفی نامزدها

براساس اعلام وزارت کشور، از ۲۲ بهمن تا ۴ اسفند، از میان ۱۹۰۰ نفر ثبت‌نام‌کننده، ۵۴۰ نفر از تهران بودند. (کیهان، ۱۳۵۸/۱۲/۱۴) قبل از انتخابات، نقطه‌نظرات مختلفی، مطرح بود، امام علیه السلام در پیام تاریخی خود در ۲۳ بهمن، توصیه نمود نمایندگان متعهد و غیرمنحرف را انتخاب و سرنوشت اسلام و کشور را به افراد معتقد به اسلام، جمهوری اسلامی و قانون اساسی و متعهد نسبت به احکام الهی بسپارند. (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۹: ۱۲ / ۱۵۰)

چهار جریان سیاسی، لیست انتخاباتی اختصاصی منتشر نمودند. جریان اسلامی، گروه‌های همنام (هواداران نهضت آزادی با محوریت آیت‌الله سیدابوالفضل موسوی زنجانی، محمدتقی شریعتی، مهدی بازرگان و یدالله سحابی)، دفتر هماهنگی مردم با رئیس‌جمهور و ائتلاف نامزدهای انقلابی و ترقی‌خواه با محوریت سازمان مجاهدین خلق و اعضای سابق نهضت آزادی. این لیست کمترین اشتراک را با لیست‌های دیگر داشت. (کیهان، ۱۳۵۸/۱۲/۱۲)

تشکل‌های سیاسی اسلام‌گرا، هرکدام فهرست جداگانه اعلام، اما یک روز قبل از انتخابات در ائتلافی بزرگ لیست مشترک دادند. این ائتلاف از حزب جمهوری اسلامی، جامعه روحانیت مبارز، مجاهدین

انقلاب اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انجمن اسلامی معلمان، نهضت زنان مسلمان، سازمان فجر اسلام، اتحادیه انجمن‌های اسلامی شهرری و بنیاد الهادی بود. فهرست نامزدهای گروه‌های شاخص انتخاباتی در تهران، طبق حروف الفبا در جدول شماره یک آمده است:

جدول شماره ۱: فهرست چهارگانه نامزدهای دوره اول مجلس در تهران

ردیف	ائتلاف بزرگ اسلام‌گرایان	دفتر همکاری‌های مردم با رئیس‌جمهور	گروه‌های همنام	ائتلاف نامزدهای انقلابی و ترقی‌خواه
۱	حسن آیت	حسن حبیبی	جلال‌الدین آشتیانی	غلامرضا آذرش گرگانی
۲	سعید امانی	محمدحسین بتولی	حسن حبیبی	عباس آگاه
۳	محمدجواد باهنر	فتح‌الله بنی‌صدر	مهدی بازرگان	مهدی ابریشم‌چی
۴	حسن حبیبی	محمدرضا پسندیده	عبدالعلی بازرگان	محمد احمدی
۵	نجفقلی حبیبی	عبدالصمد تقی‌زاده	فتح‌الله بنی‌صدر	اشرف بدیعی
۶	فخرالدین حجازی	محمد جعفری	علی اصغر بهزادنیا	علی محمد تشید
۷	محمدباقر حسینی لواسانی	فخرالدین حجازی	محمد توسلی حجتی	حسن توانایان‌فر
۸	محمدجواد حجتی کرمانی	محمدجواد حجتی کرمانی	مصطفی چمران	علیرضا جعفری منصوروی
۹	سیدعلی خامنه‌ای	کاظم سامی	علی دانش منفرد	یزدان حاج‌حمزه
۱۰	محمد خوئینی‌ها	عزت‌الله سبحانی	محمدعلی رجایی	عباس داودی
۱۱	گوهرالشریعه دستغیب	مهدی شاه‌آبادی	یدالله سبحانی	مسعود رجوی
۱۲	محمدعلی رجایی	محمدباقر شایورد	عزت‌الله سبحانی	محمد شانه‌چی
۱۳	رضا زواره‌ای	حسین شفیعی علویجه	علی صادقی تهرانی	مریم طالقانی
۱۴	مهدی شاه‌آبادی	طاهره صفارزاده	هاشم صباغیان	مریم فجر عضدانلو
۱۵	حبیب‌الله عسکراولادی	اعظم علائی طالقانی	مصطفی کتیرایی	عذرا علوی طالقانی
۱۶	هادی غفاری	علی گلزاده غفوری	محمود مانیان	علی گلزاده غفوری
۱۷	حسین کمالی	نعمت غلام‌وند	علی‌اکبر معین‌فر	عبدالکریم لاهیجی
۱۸	سیداسدالله لاجوردی	مهدی ظریف فیروز‌عسگری	ابراهیم یزدی	مجید معینی
۱۹	محمد مبلغی (اسلامی)	محمد مبلغی (اسلامی)		محمد ملکی
۲۰	محسن مجتهد شبستری	علی اصغر مروارید		منوچهر هزارخانی
۲۱	عبدالمجید معادینخواه	محمدعلی هادی نحف‌آبادی		پرویز یعقوبی
۲۲	علی‌اکبر معین‌فر			
۲۳	محمدکاظم موسوی‌بجنوردی			
۲۴	احمد مولایی			
۲۵	علی‌اکبر ناطق‌نوری			
۲۶	سیف‌الله وحید دستجردی			
۲۷	علی‌اکبر ولایتی			
۲۸	محمدعلی هادی نحف‌آبادی			
۲۹	فرشته هاشمی			
۳۰	اکبر هاشمی رفسنجانی			

یکی از شرایط نامزدی، شرکت در همه‌پرسی قانون اساسی بود، مجاهدین خلق به دلیل عدم مشارکت در آن، با گردهمایی‌های مختلف، اعتراض خود را اعلام نمود. رجوی در دوم اسفند در دانشگاه تهران، براساس تاکتیک فرار به سمت جلو تأکید کرد این در هیچ جای جهان و هیچ سیستم حقوقی نیست و در قانون اساسی نیز وجود ندارد که کسی که رأی نداده، حق نظر نداشته باشد. (مجاهد، ۱۳۵۸/۱۲/۵) علاوه بر چهار ائتلاف عمده، جبهه ملی، حزب توده، جاما و جنبش مسلمانان مبارز، هریک با فهرست نامزدهای اختصاصی در انتخابات شرکت فعالی داشتند.

اهمیت مجلس، اختیارات، مصونیت و آزادی عمل نمایندگان، باعث شد گروه‌ها و جریان‌های سیاسی مختلف، همانند چپ و لیبرال، در تلاش برای تصاحب کرسی‌های مجلس برآمده و با شعارهای مترقی و عدالت‌طلبانه، درصد جلب آرای مردم برآیند. اما امام علیه السلام، تمامی رخدادها و حوادث را موشکافانه دنبال و درمورد نفوذ، تبلیغات و شایعه‌سازی آنها هشدار داد:

ملت مبارز و متعهد با مطالعه دقیق در سوابق اشخاص و گروه‌ها، آرای خود را به اشخاصی دهند که ... از تمایلات چپ و راست بری باشند و به حسن سابقه و تعهد به قوانین اسلام و خیرخواهی امت، معروف و موصوف باشند. (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۹: ۱۲ / ۱۷۹ - ۱۷۷)

امام علیه السلام با آگاهی از تجارب تحولات معاصر، خطر کناره‌گیری علما و افراد متعهد را با اشاره به جریان‌ات صدر مشروطه و لزوم حضور فعال آنها در این عرصه، گوشزد(همان: ۱۸۳) و شرکت علما و روحانیون در انتخابات مجلس را مجاز شمرد. ائتلاف بزرگ نیز، ضمن برشمردن صفات نمایندگان مطلوب، بر هماهنگی مجلس با رهنمودهای امام تصریح نمود. بنابراین بسیاری از نامزدها از میان این قشر بودند.

۴. برآیند انتخابات

انتخابات مرحله اول در ۲۴ اسفند ۱۳۵۸ برگزار، ۹۷ نفر انتخاب، مرحله دوم نیز در ۱۹ اردیبهشت ۱۳۵۹، برگزار و ۱۳۷ نفر انتخاب گردیدند. (روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۱: ۲۵ - ۲۳) از میان ۱۸ نفر از منتخبین مرحله اول تهران، ۱۱ نفر از ائتلاف بزرگ، ۵ نفر از گروه همنام و ۲ نفر از دفتر همکاری‌های مردم با رئیس‌جمهور (جمهوری اسلامی، ۱۳۵۹/۱/۱۲) و در مرحله دوم انتخابات نیز، ۹ نفر از ائتلاف بزرگ، ۲ نفر از گروه‌های همنام و یک نفر از گروه جاما و دفتر همکاری‌های مردم با رئیس‌جمهور بودند. (همان، ۱۳۵۹/۲/۲۵) برگزیدگان انتخابات تهران در دوره اول مجلس براساس تعداد آراء، در جدول شماره ۲ آمده است. در ستون ششم ائتلاف، دفتر، همنام، و ترقی‌خواه و انقلابی به ترتیب

نقش جریان اسلام‌گرا در فرایند شکل‌گیری رکن تقنینی (مجلس اول) ... □ ۱۳۳

به ائتلاف بزرگ اسلام‌گرایان، دفتر همکاری‌های مردم با رئیس‌جمهور، گروه‌های همنام (هواداران نهضت آزادی) و ائتلاف نامزدهای انقلابی و ترقی‌خواه (سازمان مجاهدین خلق و چهره‌های سابق نهضت آزادی) اطلاق می‌شود.

جدول شماره ۲: منتخبین مردم تهران در اولین دوره انتخابات مجلس

ردیف	نام و نام خانوادگی	مرحله اول	مرحله دوم	تعداد آراء	خاستگاه جریان
۱	فخرالدین حجازی	+		۱,۵۶۸,۷۵۹	ائتلاف و دفتر
۲	حسن ابراهیم حبیبی	+		۱,۵۵۲,۴۷۸	ائتلاف، دفتر و همنام
۳	مهدی بازرگان	+		۱,۴۴۷,۳۱۶	همنام
۴	علی‌اکبر معین‌فر	+		۱,۴۳۹,۳۶۰	ائتلاف و همنام
۵	سیدعلی خامنه‌ای	+		۱,۴۰۵,۹۷۶	ائتلاف
۶	محمدجواد حجتی کرمانی	+		۱,۳۹۰,۴۵۴	ائتلاف و دفتر
۷	محمدجواد باهنر	+		۱,۳۶۴,۸۹۹	ائتلاف
۸	حسن آیت	+		۱,۳۸۸,۴۰۵	ائتلاف
۹	هادی غفاری	+		۱,۳۳۸,۴۰۵	ائتلاف
۱۰	علی گلزاده غفوری	+		۱,۳۳۶,۴۳۵	دفتر و انقلابی و ترقی‌خواه
۱۱	محمد موسوی خوئینی‌ها	+		۱,۲۴۸,۳۹۱	ائتلاف
۱۲	محمدعلی رجایی	+		۱,۲۰۹,۱۰۲	ائتلاف و همنام
۱۳	علی‌اکبر ناطق نوری	+		۱,۲۰۱,۹۳۳	ائتلاف
۱۴	اکبر هاشمی رفسنجانی	+		۱,۱۵۱,۵۴۱	ائتلاف
۱۵	ابراهیم یزدی	+		۱,۱۲۸,۳۰۴	همنام
۱۶	اعظم اعلائی طالقانی	+		۱,۱۰۸,۶۵۳	دفتر
۱۷	مصطفی چمران	+		۱,۰۱۰,۰۸۴	همنام
۱۸	عزت‌الله سبحانی	+		۱,۰۷۰,۹۲۹	دفتر و همنام
۱۹	محسن مجتهد شبستری	+		۱,۰۵۹,۶۰۰	ائتلاف
۲۰	گوهرالشریعه دستغیب	+		۹۶۰,۲۴۹	ائتلاف
۲۱	علی‌اکبر ولایتی	+		۸۵۸,۳۰۵	ائتلاف
۲۲	کاظم سامی کرمانی	+		۸۱۹,۱۸۶	دفتر
۲۳	یدالله سبحانی	+		۸۱۷,۸۶۹	همنام
۲۴	محمدباقر حسینی لواسانی	+		۷۹۲,۱۴۹	ائتلاف
۲۵	محمدعلی هادی نجف‌آبادی	+		۷۷۴,۶۷۸	ائتلاف و دفتر
۲۶	عبدالمجید معادی‌خواه	+		۷۶۸,۷۲۰	ائتلاف
۲۷	حبیب‌الله عسگرآولادی	+		۷۶۴,۳۳۸	ائتلاف
۲۸	محمدکاظم موسوی بجنوردی	+		۷۳۰,۷۸۵	ائتلاف
۲۹	هاشم صباغیان	+		۶۹۲,۶۳۳	همنام
۳۰	مهدی شاه‌آبادی	+		۶۸۴,۷۲۲	ائتلاف و دفتر
-	جمع کل	۱۸	۱۲		

در نتیجه انتخابات، به ترتیب حزب جمهوری اسلامی ۳۲٪، جامعه روحانیت مبارز ۳۱٪، دفتر رئیس‌جمهور ۱۲٪، گروه‌های همنام ۱۱٪، جاما ۷٪، جنبش مسلمانان مبارز ۴٪ و جبهه ملی ۳٪ آراء را اخذ کردند. بنابراین، مردم، همسویان امام و جریان اسلام‌گرا، به خصوص نامزدهای ائتلاف بزرگ را در تهران و سرتاسر کشور، برگزیدند. (وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱: ۳۲ - ۳۰)

با وجود این، تعدادی از گروه‌های ناکام به نحوه برگزاری انتخابات اعتراض و تقاضای تجدید آن، در تهران و برخی شهرستان‌ها نمودند. (بررسی مستندی از مواضع گروه‌ها در قبال انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱: ۳۲ - ۳۰) در پی آن، مهدوی‌کنی سرپرست وزارت کشور، اشاره کرد به کلیه شکایات چنانچه مستند و قابل قبول باشد، رسیدگی و ترتیب اثر داده و در غیراین صورت، کان لم یکن تلقی خواهد شد. (کیهان، ۱۳۵۸/۱۲/۲۷) سرانجام، نمایندگان پس از جلسه معارفه با شورای انقلاب، در چهارم خرداد ۱۳۵۹ هـ ش در حضور امام علیه السلام از رهنمودهای وی بهره‌مند گردیدند:

مرکز همه قانون‌ها و قدرت‌ها مجلس است. مجلس هدایت می‌کند همه را ... قانون برای مجلس، حدود معین کرده، تخلف از این حدود نشود. (روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۱: ۲۴ - ۲۲)

انتخابات دوره اول مجلس، با مشارکت اغلب تشکل‌ها و تفکرات مختلف، آزاد، مردمی که نخستین تجربه مجلس در جمهوری اسلامی به شمار می‌رفت، حساسیت و شرایط خاصی داشت. زیرا برای تحقق بخشیدن به اسلامیت در رکن تقنینی نظام، نقش مؤثر و سازنده‌ای ایفا و در حل و فصل مشکلات اساسی به‌جای مانده از حاکمیت غیر دموکراتیک نظام پیشین، تلاش فراوانی نمود. بنابراین، با توجه به وضعیت انقلابی جامعه ایران، به‌خاطر اختلاف نظر شدید نمایندگان از طیف‌های مختلف سیاسی، این دوره از اهمیت شگرفی برخوردار بود. وقوع جنگ در نیمه دوم سال ۱۳۵۹ هـ ش نیز، کارویژه‌های دوره اول مجلس را تحت‌تأثیر خود قرار داد. همچنین، در طول مجلس اول، تعدادی از نمایندگان در رخداد‌های مختلف به شهادت رسیدند. اسامی آنها در جدول شماره ۳ آمده است. در ستون چهارم جدول دمحجا به (دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی)، ات (انفجار تروریستی)، دن ات (دفتر نخست‌وزیری، انفجار تروریستی) اطلاق شده است.

جدول شماره ۳: اسامی نمایندگان که در طول دوره مجلس اول به شهادت رسیدند

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ شهادت	مکان و نحوه شهادت	حوزه انتخابیه
۱	حسن آیت	مرداد ۱۳۶۰	درب منزل، ترور	تهران
۲	رحمان استکی	تیر ۱۳۶۰	دمحجا، ات	شهرکرد
۳	مجتبی استکی	دی ۱۳۶۰	مشهد، ترور	شهرکرد

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ شهادت	مکان و نحوه شهادت	حوزه انتخابیه
۴	محمدجواد باهنر	شهریور ۱۳۶۰	دن، ات	تهران
۵	محمدتقی بشارت	دی ۱۳۶۰	تهران، ترور	سمیرم
۶	رضا پاک‌نژاد	تیر ۱۳۶۰	دمحجا، ات	یزد
۷	علیرضا چراغ‌زاده دزفولی	تیر ۱۳۶۰	دمحجا، ات	رامهرمز
۸	مصطفی چمران	خرداد ۱۳۶۰	دهلاویه، جنگ	تهران
۹	محمدتقی حسینی طباطبایی	تیر ۱۳۶۰	دمحجا، ات	زابل
۱۰	محمدباقر حسینی لواسانی	"	دمحجا، ات	تهران
۱۱	شمس‌الدین حسینی نائینی	"	دمحجا، ات	نائین
۱۲	غلامحسین حقانی	"	دمحجا، ات	بندرعباس
۱۳	محمدعلی حیدری	"	دمحجا، ات	ننهاوند
۱۴	عباس حیدری	"	دمحجا، ات	بوشهر
۱۵	محمدکاظم دانش	"	دمحجا، ات	شوش و اندیمشک
۱۶	غلامرضا دانش آشتیانی	"	دمحجا، ات	تفرش
۱۷	علی‌اکبر دهقان	"	دمحجا، ات	تربت جام
۱۸	عبدالمجید دیالمه	"	دمحجا، ات	مشهد
۱۹	فخرالدین رحیمی	"	دمحجا، ات	ملاوی
۲۰	محمدعلی رجایی	شهریور ۱۳۶۰	دن، ات	تهران
۲۱	مهدی شاه‌آبادی	خرداد ۱۳۶۳	جزیره مجنون، جنگ	تهران
۲۲	محمدجواد شرافت	تیر ۱۳۶۰	دمحجا، ات	شوشتر
۲۳	میربهبزاد شهریاری	"	دمحجا، ات	رودباران
۲۴	قاسم صادقی	"	دمحجا، ات	مشهد
۲۵	محمدحسین صادقی	"	دمحجا، ات	درود و ازنا
۲۶	نورالدین طباطبایی نژاد	"	دمحجا، ات	اردستان
۲۷	محمدحسن طیبی	"	دمحجا، ات	اسفراین
۲۸	سیف‌الله عبدالکریمی کومله	"	دمحجا، ات	لنگرود
۲۹	عبدالوهاب قاسمی	"	دمحجا، ات	ساری
۳۰	عمادالدین کریمی بیژنی‌نژاد	"	دمحجا، ات	نوشهر
۳۱	محمدعلی منتظری	"	دمحجا، ات	نجف آباد
۳۲	عباسعلی ناطق نوری	"	دمحجا، ات	نور و محمودآباد
۳۳	مهدی نصیری لاری	"	دمحجا، ات	لارستان فارس
۳۴	علی هاشمی سنجابی	"	دمحجا، ات	اراک

علاوه‌براین، بنا بر ضرورت‌های کاری و تقدم و تأخر اوایتهای برآمده از شرایط انقلابی سال‌های نخست شکل‌گیری نظام نوپای جمهوری اسلامی، تعدادی از نمایندگان برای تصدی جایگاه‌های خدمت و مناصب به مراکز و سایر قوا منتقل گردیدند. اسامی آنها در جدول شماره ۴ آمده است:

جدول شماره ۴: نمایندگان انتقال یافته از مجلس اول

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ انتقال	سمت جدید
۱	محمد امامی کاشانی	۳۰ خرداد ۱۳۶۱	ریاست دیوان عدالت اداری
۲	محمدجواد باهنر	۵ خرداد ۱۳۶۰	وزیر آموزش و پرورش
۳	اکبر پرورش	۲۶ مرداد ۱۳۶۰	وزیر آموزش و پرورش
۴	احمد توکلی	۷ آبان ۱۳۶۰	وزیر کار
۵	محمدصادق حائری شیرازی	۷ اردیبهشت ۱۳۶۱	نماینده ولی فقیه و امام جمعه شیراز
۶	غلامرضا حسنی بزرگ آباد	۱۴ مرداد ۱۳۶۱	نماینده ولی فقیه و امام جمعه ارومیه
۷	سیدعلی خامنه‌ای	۲۱ مهر ۱۳۶۰	رئیس‌جمهور
۸	محمد خاتمی	۱۸ آبان ۱۳۶۱	وزیر ارشاد اسلامی
۹	محمدعلی رجایی	۲۱ مرداد ۱۳۵۹	نخست‌وزیر
۱۰	حبیب‌الله عسکراولادی	۲۶ مرداد ۱۳۶۰	وزیر بازرگانی
۱۱	محمد علی نژاد ساریخانی	۲۴ خرداد ۱۳۶۰	استاندار آذربایجان
۱۲	محمد غرضی	۲۶ مرداد ۱۳۶۰	وزیر نفت
۱۳	حسن غفوری فرد	۲۶ مرداد ۱۳۶۰	وزیر نیرو
۱۴	عبدالمجید معادیخواه	۲۹ مرداد ۱۳۶۰	وزیر ارشاد اسلامی
۱۵	حسین موسوی تبریزی	۵ خرداد ۱۳۶۰	دادستان کل کشور
۱۶	علی اکبر ناطق نوری	۲۴ آذر ۱۳۶۰	وزیر کشور
۱۷	علی اکبر ولایتی	۲۴ آذر ۱۳۶۰	وزیر امور خارجه

تعدادی از نمایندگان نیز مرحوم و مستعفی و یا اعتبارنامه آنها مورد تصویب قرار نگرفت که اسامی آنها در جدول شماره ۵ درج گردیده است:

جدول شماره ۵: اسامی نمایندگان رد اعتبار شده، مرحوم، مستعفی

ردیف	رد اعتبار شده	متوفی	مستعفی
۱	حسن بهروزیه	علی اکبر اصغری	سرگون بیت اوشانا
۲	جعفر توکلی	عبدالله امامی	محمدزید بهبهانی
۳	اسدالله جوانمردی	فتح‌الله صاحب‌الزمانی	احمد سلامتیان
۴	ابوالقاسم حسین جانی	یونس عرفانی	محمد شجاعی
۵	رحمان دادمان	محمدتقی کمالی نیا	احمد غضنفرپور
۶	خسرو ریگی	حسن لاهوتی اشکوری	حسین کرمانی
۷	محمد جیم سعادت		محمد مهدی کرمی
۸	رامپور صدر نبوی		علی گلزاده غفوری
۹	خسرو صولت قشقایی		محمدتقی مطهری فریمانی
۱۰	اسحق فرهنگد		
۱۱	احمد مدنی		
۱۲	علی مهیمی		

نقش جریان اسلام‌گرا در فرایند شکل‌گیری رکن تقنینی (مجلس اول) ... □ ۱۳۷

با وقوع حوادث و تغییرات پیش‌گفته، چهار مرحله انتخابات میان‌دوره‌ای در تاریخ‌های ۴/۵، ۵/۲، ۱۳۶۰/۷/۱۰ و ۱۳۶۱/۹/۱۹ ش برگزار و تعداد نمایندگان در این دوره به ۲۶۴ نفر رسید. (خوش‌زاد، ۱۳۸۶: ۷۳ - ۷۲)

با دقت در جداول فوق، به وضوح استنباط می‌شود نمایندگان شهید و انتقال‌یافته به سایر قوا و مراکز، از میان جریان اسلام‌گرا بودند. درحالی‌که، در میان نمایندگان مستعفی و کسانی که اعتبارنامه آنها به تصویب نرسید، هیچ‌یک از نمایندگان جریان اسلام‌گرا به چشم نمی‌خورد. این امر از پابندی آنان به اصول اعتقادی، انقلابی، سطح و میزان تأثیرگذاری اسلام‌گرایان در اداره امور کشور حکایت دارد.

آغاز فعالیت

مجلس در هفتم خرداد ۱۳۵۹ ه.ش، با حضور اکثر مقامات کشور کار رسمی خود را آغاز کرد. در این مراسم، پس از گزارش مهدوی‌کنی، وزیر کشور، پیام امام علیه السلام توسط سیداحمد خمینی قرائت گردید. امام تأکید کرده بود:

شما منتخبین مجلس، باید با کمال قدرت در مقابل قدرت‌های شیطانی ... بایستید و از هیچ قدرتی غیر از قدرت خداوند قاهر نهراسید ... این مجلس که اولین دوره در جمهوری اسلامی است، الگویی است برای مجالس آینده و هر سنت حسنه یا سیئه‌ای ممکن است در مجالس دیگر اثر بگذارد. (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۹: ۱۲ / ۳۶۴ - ۳۶۱)

هاشمی رفسنجانی، به ریاست مجلس انتخاب و تا پایان دوره در این سمت بود. آقایان اکبر پرورش، محمد خوئینی‌ها، حبیب‌الله عسگراولادی، محمد یزدی و سیدمحمد خامنه‌ای نیز در جایگاه نواب در هیئت رئیسه به‌صورت متغیر در طول این چهار سال حضور داشتند که همگی از جریان اسلام‌گرا بودند. (مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۳: ۹۴)

با تصویب مجلس در ۳۰ تیر ۱۳۵۹ ش، رکن تقنینی نظام از شورای ملی به شورای اسلامی، تغییر و متداول گردید. هرچند تغییر نام مجلس در مفاد و احکام قانون اساسی، در بازنگری قانون اساسی سال ۱۳۶۸ ه.ش انجام گرفت. (جمهوری اسلامی، ۱۳۶۸/۳/۳)

عملکردهای شاخص

اقدامات مهم و اساسی که در مجلس اول، با محوریت جریان اسلام‌گرا صورت گرفت به اختصار تبیین می‌گردد:

۱. انتخاب نخست‌وزیر

اولین موضوع تعارض جناح‌های مجلس اول، چگونگی انتخاب نخست‌وزیر بود. این تعارض بین طرفداران بنی‌صدر و اسلام‌گرایان حزب جمهوری اسلامی در جریان بود. بنی‌صدر برای تعیین نخست‌وزیر، در اولین اقدام برای خلع‌سلاح اسلام‌گرایان مجلس، سیداحمد خمینی را معرفی و با نادیده گرفتن اصل ۱۲۴ قانون اساسی، به‌جای کسب رأی مجلس، مستقیماً به امام علیه‌السلام نامه نوشت. امام علیه‌السلام به‌طور صریح با این پیشنهاد مخالفت و فرزندش را خدمتگذار ملت خواند. (امام‌خمینی علیه‌السلام، ۱۳۷۹: ۱۳ / ۵۶)

بنی‌صدر، در اقدام بعدی مهندس میرسلیم از اعضای شورای مرکزی حزب جمهوری و معاون سیاسی وزارت کشور را به‌عنوان نخست‌وزیر پیشنهاد نمود. (دفتر تحقیقات و انتشارات روابط عمومی نخست‌وزیری، ۱۳۶۰: ۱۸ - ۱۴) وی قبل از بررسی در مجلس، در روزنامه انقلاب اسلامی (ارگان رسمی خود)، نخست‌وزیری میرسلیم را قطعی جلوه داد تا مجلس را در مقابل عمل انجام شده قرار دهد؛ اما میرسلیم رأی اعتماد نگرفت. متعاقب آن، مقرر گردید هیئتی مرکب از برخی نمایندگان و نماینده رئیس‌جمهور، صلاحیت نامزدهای نخست‌وزیری را بررسی و پس از توافق بر نامزدی خاص، آن را به مجلس معرفی کنند. (همان: ۳۴)

بنی‌صدر مدعی بود اعضای این هیئت از جانب امام، رئیس‌جمهور و مجلس تعیین شوند. اما دفتر امام اعلام کرد امام نماینده‌ای در هیئت نخواهد داشت. اعضای هیئت، پنج نفر از نمایندگان مجلس عضو حزب جمهوری اسلامی، آقایان سیدعلی خامنه‌ای، باهنر، پرورش، امامی‌کاشانی و یزدی و نماینده بنی‌صدر، جلالی و کیل نیشابور بود. (همان: ۷۴ - ۷۲)

حزب جمهوری، آقایان جلال‌الدین فارسی، محمدعلی رجایی، محمد غرضی، حسن عباسپور و موسی کلانتری را معرفی نمود. دکتر بهشتی، با اشاره به اینکه حزب خواهان هیچ قدرتی نیست، با پافشاری بر رعایت معیارها، تصریح کرد که کوچک‌ترین اغماض، گذشت و سازش‌کاری در این زمینه حرام است. (جمهوری اسلامی، ۱۳۵۹/۵/۱۴)

بنی‌صدر نیز چهارده نفر: آقایان محمدکاظم بجنوردی، حسن حبیبی، صادق خلخالی، مصطفی چمران، عزت‌الله سبحانی، احمد سلامتیان، رضا صدر، محمد غرضی، جلال‌الدین فارسی، موسی کلانتری، محسن یحیوی، مصطفی میرسلیم، محمد غروی و محمدعلی رجایی را به هیئت پیشنهاد نمود. بعضی از آنها با گزینه‌های حزب مشترک بود. (دفتر تحقیقات و انتشارات روابط عمومی نخست‌وزیری، ۱۳۶۰: ۷۷)

هیئت، محمدعلی رجایی را پیشنهاد کرد. به‌رغم آنکه وی جزء افراد پیشنهادی بنی‌صدر بود، با آن مخالفت نمود. ولی هیئت کار خود را تمام شده اعلام کرد؛ تا رئیس‌جمهور از طریق قانونی تعیین

نخست‌وزیر را پیگیری نماید. در نتیجه، بنی‌صدر برخلاف میل باطنی خود، به پیشنهاد هیئت تن داد. سرانجام، رجایی اکثریت آراء مجلس را کسب کرد. گرچه بنی‌صدر تا ۲۹ مرداد از صدور حکم نخست‌وزیری خودداری نمود تا کابینه وی نتواند در تاریخ مقرر، رأی اعتماد مجلس را کسب نماید. در واقع، بنی‌صدر درصدد بود تا فراکسیون اکثریت مجلس را ناکام بگذارد. اما رجایی با حضور در مجلس به سؤالات نمایندگان از جمله درباره نحوه انتخاب وزرای کابینه پاسخ داد. در نهایت ایشان پس از کسب توافق بنی‌صدر، در ۱۶ شهریور ۱۳۵۹ هـ.ش، ۱۴ نفر از وزرای کابینه را به مجلس معرفی کرد که با اکثریت آراء نمایندگان، رأی اعتماد گرفتند. (کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۵۹: ۱۱)

باین حال، به دلیل عدم موافقت رئیس‌جمهور با نخست‌وزیر، شش وزیر اقتصاد و دارایی، بازرگانی، برنامه و بودجه، نفت، امور خارجه و آموزش و پرورش، با تأخیر معرفی و برای مدتی وزارتخانه‌های فوق با سرپرست اداره می‌شد. سرانجام به‌رغم کارشکنی‌های متعدد بنی‌صدر، وزرای پیشنهادی رجایی را به مجلس معرفی و کابینه‌اش تکمیل شد. طرفداران بنی‌صدر در مجلس از جمله فراکسیون همنام و دفتر هماهنگی مردم با رئیس‌جمهور، در مخالفت با کابینه رجایی با وجود آنکه در اقلیت بودند، اما خواسته‌های خود را از طریق رئیس‌جمهور مطرح می‌کردند. (همان، ۱۳۵۹: ۵۱)

۲. گروگان‌های آمریکایی

امام علیه السلام در چهاردهم اسفند ۱۳۵۸ هـ.ش، در پیامی که در آن تشکیل کمیسیون بین‌المللی تحقیق برای بررسی جنایات شاه و دخالت‌های آمریکا در ایران را مورد موافقت قرار داد، برای اولین بار، حل‌وفصل مسئله گروگان‌ها را به مجلسی که در آینده تشکیل می‌شد، سپرد. (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۹: ۱۲ / ۱۶۳)

پس از شکل‌گیری مجلس نیز، در شهریور ۱۳۵۹ هـ.ش، امام علیه السلام در پیام دیگری به مناسبت فرارسیدن ایام حج، چگونگی حل مسئله گروگان‌ها را به‌طور صریح به مجلس واگذار نمود. (همان: ۱۳ / ۲۱۴)

بنابراین، مسئله گروگان‌ها در دستور کار کمیسیون خارجی مجلس قرار گرفت. اولین اقدام، قرائت نامه ۱۸۰ نفر از نمایندگان کنگره آمریکا به مجلس ایران درباره گروگان‌ها در جلسه علنی ۸ مرداد ۱۳۵۹ هـ.ش بود. در این نامه، آمریکا خواستار برقراری رابطه مجدد با ایران بود. اما نمایندگان با آن مخالفت ورزیدند. (خوش‌زاد، ۱۳۸۶: ۱۲۶)

علاوه‌براین، نامه برخی از سفرای کشورهای اروپایی مبنی بر حل مسالمت‌آمیز مسئله گروگان‌ها در مجلس مطرح شد. (رضوی، ۱۳۷۶: ۴۲۰) نمایندگان سیاسی کشورهای عضو جامعه اقتصادی اروپا نیز در اواخر مرداد ۱۳۵۹ هـ.ش، با صدور بیانیه‌ای اشغال سفارت آمریکا در تهران را به‌عنوان تجاوز به قوانین بین‌المللی

قلمداد و از ریاست مجلس ایران تقاضای آزادی گروگان‌ها را داشتند. (کیهان، ۱۳۵۹/۵/۲۸)

نمایندگان مجلس، در شهریور ۱۳۵۹ هـ.ش جوابیه مفصلی به نمایندگان کنگره آمریکا صادر و با یادآوری سوابق دخالت‌های آمریکا در ایران، واشنگتن را از هرگونه توطئه و برنامه‌ریزی برای تجاوز به تهران منع نمودند. (همان، ۱۳۵۹/۶/۱۱) اگرچه این نامه ارسال نگردید.

خوئینی‌ها، سیدعلی و سیدمحمد خامنه‌ای، محمد یزدی، پرورش، محمدکاظم بجنوردی و علی‌اکبر ناطق نوری در کمیسیون سیاست خارجی مجلس، نقطه‌نظرات گوناگونی درمورد مسئله گروگان‌ها مطرح و کمیسیون ویژه‌ای را برای رسیدگی و تسریع در کار، تشکیل دادند. (کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۵۹: ۱۲)

سرانجام پس از گذشت نزدیک یک سال از آغاز گروگان‌گیری، مجلس طرح پیشنهاد چهارماده‌ای کمیسیون ویژه رسیدگی به مسئله گروگان‌ها را با اکثریت آراء تصویب نمود تا در صورت قبول شرایط ایران توسط آمریکا، گروگان‌ها آزاد و در غیراین صورت، آنان محاکمه شوند. طرح کمیسیون در چهار اصل مطرح شد:

۱. عدم دخالت آمریکا در امور داخلی ایران.
۲. آزاد گذاشتن سرمایه‌های ایران و در اختیار قراردادن آن در آمریکا و یا مؤسسات متعلق به دولت و یا اتباع آمریکا در سایر کشورها.
۳. لغو تصمیمات و اقدامات اقتصادی و مالی علیه جمهوری اسلامی.
۴. بازپس دادن شاه و به رسمیت شناختن اقدام ایران در اعمال حاکمیت خود مبنی بر مصادره اموال شاه و بستگان وی.

براساس این پیشنهاد، دولت ایران در برابر انجام کلیه شرایط فوق، توسط دولت آمریکا، تمامی ۵۲ گروگان آمریکایی را آزاد خواهد ساخت ... دولت موظف است پیشنهاد فوق را پس از تصویب مجلس با توجه به استقلال و سیاست کلی نه شرقی و نه غربی تنظیم و به مرحله اجرا درآورد. در صورتی که دولت آمریکا به تمام یا بخشی از شرایط مذکور تسلیم نشود، دستگاه قضایی برحسب وظیفه مقرر خود به انجام وظایف و کیفر مجرمین خواهد پرداخت. (موثقی، ۱۳۷۲: ۳۳۷)

طرح مذکور با رأی اکثریت نمایندگان، به تصویب رسید. نظر به نزدیکی انتخابات ریاست‌جمهوری آمریکا، زمان‌بندی مجلس برای حل‌وفصل مسئله گروگان‌ها، هوشمندانه بود. طرح پیشنهادی، دو روز قبل از انتخابات ریاست‌جمهوری آمریکا اعلام و به کارتر اجازه نداد از این توافق در مبارزه انتخاباتی خویش استفاده کند. (همان: ۳۱۴) بنابراین به اعتقاد هامیلتون جردن، رئیس کاخ سفید، نتایج انتخابات ریاست‌جمهوری آمریکا نه در آمریکا، بلکه در تهران معین شد. (هامیلتون، ۱۳۶۲: ۱۷۵)

در پی آن، دانشجویان پیرو خط امام که گروگان‌ها را در اختیار داشتند، با امام علیه السلام ملاقات و ایشان نگهداری گروگان‌ها را به دولت واگذار کرد. سپس شرایط چهارگانه در اختیار دولت الجزایر، به‌عنوان واسطه دو کشور قرار گرفت. دولت آمریکا ابتدا سه شرط از شرایط ایران را پذیرفت. سخنگوی وزارت امور خارجه آمریکا اشاره نمود: «با اینکه دولت آمریکا سه شرط پیشنهادی آیت‌الله خمینی را پذیرفته. اما شرط چهارم و بازگرداندن ثروت شاه می‌تواند مشکلاتی به‌وجود آورد و از آنجاکه دولت آمریکا از مقدار ثروت شاه و اینکه در چه جایی تمرکز یافته، بی اطلاع است؛ نمی‌تواند آن را به ایران برگرداند». (دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴: ۲۷۷ - ۲۷۵)

سرانجام با فشار محافل سیاسی جهان، واشنگتن شروط چهارگانه تهران را در ۲۷ دی ۱۳۵۹ هـ.ش پذیرفت. بدین ترتیب، پس از ۴۲۲ روز گروگان‌گیری، پیرامون آزادی آنها و استرداد میلیاردها دلار دارایی بلوکه شده ایران توافق به عمل آمد. وارن کریستوفر، معاون وزارت خارجه آمریکا، بلافاصله بعد از امضای موافقت‌نامه از سوی بهزاد نبوی، سرپرست هیئت ایرانی طرف مذاکره، آن را در الجزایر امضا نمود. سرانجام در ۳۰ دی ۱۳۵۹ هـ.ش مشکلات مربوط به انتقال وجوه برطرف و اعلامیه الجزایر به‌طور رسمی مورد موافقت طرفین قرار گرفته و گروگان‌ها نیم ساعت بعد از به قدرت رسیدن رونالد ریگان، آزاد گردیدند. (سالینجر، ۱۳۶۲: ۳۱)

بنابراین، با تدبیر و نقش‌آفرینی جریان اسلام‌گرا در مجلس، مسئله گروگان‌ها فیصله یافت. گرچه نهضت آزادی، ملی‌گراها، بنی‌صدر و هواداران‌شان به بهانه دریافت غرامت و امتیاز از اموال بلوکه‌شده ایران در آمریکا، مخالفت خود را با تصمیم مجلس آشکار نمودند. (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۷۸: ۵۵) بنی‌صدر، در اعتراض به عملکرد مجلس طی نامه‌ای اشاره کرد، ریاست‌جمهوری در جریان حل‌وفصل مسئله گروگان‌ها قرار نداشته و اقدام نهایی دولت منطبق با مصوبه مجلس نبوده، در نتیجه، مبالغ متناهی از سپرده‌های ایران بر باد رفته است. (دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴: ۲۷۹ - ۲۷۸)

با وجود این، دولت رجایی با نظر بنی‌صدر و مخالفان جریان مذاکره، مخالف بود. رجایی در گزارش خود به مجلس یادآور شد؛ وادار کردن امپریالیسم آمریکا به مذاکره با ایران و امضای تعهداتی که هزینه آن موفقیت برای ایران بود، پس از آنکه آمریکا ناتوانی خود را در به‌کارگیری حربه‌های نظامی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی تجربه نمود، یک پیروزی است که نمی‌توان آن را با صرف میلیاردها دلار به‌دست آورد. (اطلاعات، ۱۳۵۹/۱۱/۶) حزب جمهوری اسلامی و اکثریت مجلس از جریان اسلام‌گرا نیز با رویکرد آرمانی، حل مسئله گروگان‌ها را به‌مثابه تثبیت حقانیت و رساندن فریاد مظلومیت ایران به جهان و ایستادگی در برابر آمریکا، به حساب آورد.

۳. طرح عدم‌کفایت سیاسی بنی‌صدر

چند روز پس از تشکیل کابینه شهید رجایی، با حمله عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ هـ.ش، ایران درگیر طولانی‌ترین و نابرابرترین نبرد قرن بیستم شد. در این وضعیت بنی‌صدر نیز با عنوان فرماندهی کل قوا، همچنان به مخالفت‌های خود با جریان اسلام‌گرا و عمدتاً حزب جمهوری اسلامی ادامه می‌داد. وی که در جریان تعیین نخست‌وزیر، شکست خورده بود، با انحصارطلب خواندن حزب جمهوری و اسلام‌گرایان سعی داشت با حمایت گروه‌های طرفدار خود، دولت رجایی را تضعیف نماید. (انقلاب اسلامی، ۱۳۵۹/۶/۱۸)

در مقابل، حزب جمهوری، دولت رجایی و فراکسیون اکثریت مجلس، با پرهیز از تشنج خواستار فعالیت در فضایی آرام بودند. باین‌حال، به دلیل استمرار سخنان بنی‌صدر علیه جریان اسلام‌گرا، مجلس خواهان پاسخگویی وی شد. هرچند با توصیه امام علیه‌السلام و برخی از علما، بنی‌صدر در مجلس حاضر نشد و به مدت ۲ ماه سخنرانی نکرد. اما مجدداً سخنرانی وی در روز عاشورا (۲۸ آبان ۱۳۵۹ هـ.ش)، واکنش اعتراض‌آمیز نیروهای مذهبی را در پی داشت. (همان: ۱۳۵۹/۸/۲۹)

اوج اعتراضات به سخنان بنی‌صدر در ۱۴ اسفند ۱۳۵۹ هـ.ش، در دانشگاه تهران بود. (دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴: ۵۱۴ - ۵۰۲) در حین سخنرانی بنی‌صدر، گروه‌های موافق و مخالف وی با سر دادن شعار علیه یکدیگر، به زدوخورد پرداختند. افراد مسلح سازمان مجاهدین خلق نیز در هواداری از بنی‌صدر به ضرب‌وشتم مردم پرداختند. در اعتراض به این واقعه عده‌ای در دانشگاه تهران تحصن نمودند. اما بنی‌صدر حوادث این روز را مقاومت دلیرانه مردم در حمایت از رئیس‌جمهور، اعلام نمود. (همان: ۶۲۱ - ۶۲۰)

در پی آن، از جریان اسلام‌گرا آیت‌الله خامنه‌ای امام جمعه تهران، ایجادکنندگان واقعه را گروهک‌های ضداسلام و امام و آنها را عناصر سیاست‌مداران ورشکسته و ساواک برشمرد. (همان: ۶۲۰) دکتر بهشتی نیز در نامه‌ای به امام علیه‌السلام این غائله را توطئه رئیس‌جمهور و اطرافیان او برای حذف رهبری ولی‌فقیه در آینده دانست. (جمهوری اسلامی، ۱۳۶۹/۴/۷)

امام علیه‌السلام، برای کاهش درگیری و ایجاد آرامش در ۲۵ اسفند ۱۳۵۹ هـ.ش، سران دو جناح را به جماران فراخواند. در پایان این جلسه با حضور آقایان بهشتی، خامنه‌ای، هاشمی رفسنجانی، موسوی اردبیلی، بنی‌صدر، بازرگان و رجایی، بیانیه‌ای صادر شد که در آن بر محوریت قانون اساسی، عدم توهین به مقامات رسمی حکومت، فرماندهی کل قوای رئیس‌جمهور و همکاری شورای دفاع با وی، پرهیز از سخنرانی سران حکومت جهت پرهیز از سوءاستفاده گروه‌های منحرف و مخالف با جمهوری اسلامی تا پایان جنگ، تأکید گردید. (غائله چهاردهم اسفند ۱۳۵۹، ۱۳۶۴: ۶۳۶ - ۶۳۵)

نقش جریان اسلام‌گرا در فرایند شکل‌گیری رکن تقنینی (مجلس اول) ... □ ۱۴۳

پس از تکرار تخلفات بنی‌صدر و شکست‌های مکرر در جبهه‌های جنگ، امام‌علیه‌السلام در بیستم خرداد ۱۳۶۰ هـ.ش بنی‌صدر را از فرماندهی کل قوا برکنار و پس از آن، ۱۲۰ نفر از نمایندگان مجلس طرح عدم‌کفایت سیاسی وی را تقدیم مجلس نمودند. آقایان هاشمی رفسنجانی، خامنه‌ای، خلخالی، موسوی خوئینی‌ها، امامی کاشانی، دیالمه، ولایتی و چند نفر دیگر به‌عنوان موافقان سرشناس طرح عدم‌کفایت بنی‌صدر از جریان اسلام‌گرا، نقطه‌نظرات خود را مطرح و مخالفان طرح نیز تعدادی غیبت کردند برخی منصرف شدند و بعضی نیز به‌عنوان موافق صحبت نمودند. تنها مخالف طرح، صلاح‌الدین بیانی، نماینده خواف بود که دلایل مخالفت خود را مطرح کرد. بنابراین عدم‌کفایت سیاسی بنی‌صدر با ۱۷۷ رأی موافق، ۱۲ رأی ممتنع و یک رأی مخالف با قید دو فوریت در ۳۱ خرداد ۱۳۶۰ هـ.ش، به تصویب نمایندگان رسید. (کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۰: ۱۰۹)

سرانجام، مصوبه مجلس طبق اصل ۱۱۰ قانون اساسی به امام‌علیه‌السلام فرستاده شد و در یکم تیرماه ۱۳۶۰ هـ.ش، ایشان حکم عزل بنی‌صدر را براساس تصمیم و رأی مجلس به عدم‌کفایت سیاسی او صادر، و وی را از ریاست‌جمهوری، عزل نمود. (امام خمینی‌علیه‌السلام، ۱۳۷۹: ۴ / ۴۸۰)

۴. مجلس پس از عزل رئیس‌جمهور

پس از برکناری بنی‌صدر، بلافاصله شورای موقت ریاست‌جمهوری طبق اصل ۱۳۰ و ۱۳۱ قانون اساسی، عهده‌دار وظایف ریاست‌جمهوری شد. ترکیب این شورا از رئیس دیوان عالی کشور، رئیس مجلس و نخست‌وزیر تشکیل می‌شد. (منصور، ۱۳۸۸: ۷۵)

جریان اسلام‌گرا، پس از برکناری بنی‌صدر کنترل اوضاع سیاسی کشور را به دست گرفت. درواقع استعفای دولت موقت و عزل بنی‌صدر، آخرین بازمانده‌های جریان ملی‌گرا و لیبرال را از صحنه قدرت رسمی نظام، به حاشیه راند. درحالی‌که اسلام‌گرایان درصدد برگزاری انتخابات ریاست‌جمهوری بودند، در ۷ تیرماه ۱۳۶۰ هـ.ش، دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی - اتاق فکر نیروهای مذهبی - توسط مجاهدین خلق منفجر و دکتر بهشتی به‌عنوان دبیرکل حزب به همراه ۷۲ تن دیگر - که تعدادی از آنها نیز نمایندگان مجلس بودند - به شهادت رسیدند. (جمهوری اسلامی، ۱۳۶۰/۴/۸)

بااین‌حال، انتخابات ریاست‌جمهوری دوره دوم، در ۱۲ مرداد ۱۳۶۰ هـ.ش برگزار و آقای رجایی به‌عنوان رئیس‌جمهور انتخاب گردید. (همان، ۱۳۶۰/۵/۱۳) ایشان در ۱۴ مرداد ۱۳۶۰ هـ.ش، محمدجواد باهنر (از اعضای مؤسس و فعال حزب جمهوری اسلامی) را به‌عنوان نخست‌وزیر، به مجلس معرفی کرد. وی از مجموع ۱۶۸ رأی با ۱۳۰ رأی موافق، ۱۴ رأی مخالف و ۲۴ رأی ممتنع نمایندگان، به

نخست‌وزیری رسید. باهنر برای جلوگیری از وقفه در امور اجرایی کشور، کابینه پیشنهادی خود را - که اکثریت آنها در کابینه قبلی عضویت داشتند - به مجلس معرفی و تمامی آنها بجز وزیر راه و ترابری، رأی اعتماد گرفتند. (روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۵: ۹۷)

دوران ریاست جمهوری رجایی و کابینه باهنر، چندان طول نکشید. در یک اقدام تروریستی به فاصله دو ماه از انفجار دفتر حزب جمهوری اسلامی، در هشتم شهریورماه ۱۳۶۰ هـ.ش، رجایی و باهنر در دفتر کار خود بر اثر انفجار بمب به شهادت رسیدند. (جمهوری اسلامی، ۱۳۶۰/۶/۹) پس از شهادت ایشان بلافاصله شورای ریاست‌جمهوری مجدداً تشکیل و دبیر کل جامعه روحانیت مبارز، آیت‌الله مهدوی‌کنی به‌عنوان نخست‌وزیر موقت انتخاب و به مجلس معرفی گردید. نمایندگان مجلس نیز بدون وقفه پس از بررسی با ۱۷۸ رأی موافق، ۱۰ رأی مخالف و ۸ رأی ممتنع نخست‌وزیری وی را تأیید نمودند. نخست‌وزیری مهدوی‌کنی به مدت دو ماه به طول انجامید. (همان، ۱۳۶۰/۶/۱۱)

با برگزاری انتخابات ریاست‌جمهوری دور سوم، آیت‌الله خامنه‌ای با ۱۶ میلیون و ۸۴۷ هزار و ۷۱۷ رأی منتخب ملت و حکم تنفیذ خود را در ۱۷ مهرماه ۱۳۶۰ هـ.ش از امام علیه السلام گرفت. (همان، ۱۳۶۰/۷/۱۸) وی ابتدا علی‌اکبر ولایتی را برای نخست‌وزیری به مجلس معرفی کرد، اما او رأی اعتماد نگرفت. رئیس‌جمهور طی مصاحبه‌ای از اقدام شجاعانه مجلس تشکر و این اقدام را جزء مهم‌ترین اقدام‌های مجلس، برشمرد. (کیهان، ۱۳۶۰/۷/۳۰)

سرانجام پس از رایزنی‌های بسیار، در ۵ آبان میرحسین موسوی، وزیر خارجه دولت باهنر، معرفی و در ۷ آبان، با ۱۱۵ رأی موافق، ۳۲ رأی مخالف و ۴۸ رأی ممتنع، مجلس به نخست‌وزیری وی رأی اعتماد داد. موسوی همان وزرای دولت قبلی را به‌علاوه احمد توکلی به مجلس معرفی نمود. (جمهوری اسلامی، ۱۳۶۰/۸/۸)

با این وصف، تدبیر و اقدام به‌موقع جریان اسلام‌گرا توانست مانع از ایجاد بحران جدی در اداره امور کشور، پس از سقوط بنی‌صدر، انفجار دفتر حزب جمهوری و دفتر نخست‌وزیری گردد.

لوايح و طرح‌های مصوب

در نخستین دوره مجلس، ۸۱۶ لایحه و طرح به‌طور رسمی مطرح، اما تعداد ۳۷۰ مورد آن تصویب و ابلاغ گردید. در بین مصوبات، لوايح و طرح‌های سرنوشت‌ساز و مهمی وجود داشت که برخی از آنها جلوه‌های قانونی ساختارسازی در فرایند نظام‌سازی بوده و باعث تحولات چشم‌گیری در تاریخ انقلاب اسلامی و تثبیت نظام جمهوری اسلامی گردید، از جمله:

۱. لایحه حذف ربا از سیستم بانکی
  ۲. لایحه اراضی شهری
  ۳. طرح توزیع عادلانه آب
  ۴. طرح بهره‌برداری از معادن کشور
  ۵. طرح و لوایح اجازه تعیین نرخ برای مصارف خانگی، صنعتی و همه محصولات کشاورزی
  ۶. ایجاد شرکت‌های روستایی و شهرک‌های صنعتی
  ۷. لوایح و طرح‌های دیوان محاسبات و دیوان عدالت اداری و بازرسی کل کشور
  ۸. تأسیس وزارتخانه‌های جهاد، سپاه، صنایع سنگین، معادن و فلزات، وزارت اطلاعات و بازسازی نیروهای انسانی
  ۹. نحوه اداره صداوسیما
  ۱۰. تأسیس بنیاد امور جنگ‌زدگان. (مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۲: ۱۴۵ - ۱۴۴)
- علاوه‌براین، با ادغام بسیج مستضعفین در سپاه پاسداران، به‌عنوان بدنه اصلی نیروهای مردمی سپاه و نیز تصویب اساسنامه سپاه باعث قانونمند شدن، تقویت و تبدیل این نهاد مردمی به سازمان نظامی انقلابی شد. به نحوی که با تشکیل وزارت سپاه پاسداران و با حضور وزیر آن در هیئت دولت، جایگاهی فراتر از یک نیروی نظامی در جمهوری اسلامی یافت و به‌عنوان رکن اصلی پشتیبانی و لجستیکی، در جنگ در آمد. (کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۰: ۲۸ - ۲۱)
- طبق ماده ۴۲ آیین‌نامه داخلی مجلس، تعداد کمیسیون‌های دائمی در اولین دوره مجلس شورای اسلامی، ۲۸ کمیسیون بود که مهم‌ترین آنها کمیسیون نظام بانکی، طرح اطلاعات و امنیت کشور، احیاء و واگذاری اراضی مزروعی، بررسی جاسوسان آمریکایی، طرح خط‌مشی صداوسیما، جمهوری اسلامی ایران، لایحه ملی کردن بازرگانی خارجی، بررسی اساسنامه جهاد سازندگی، رسیدگی به برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بود. (مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۳: ۱۴۶ - ۱۴۵)
- اگرچه در مجلس اول، علاوه‌بر نیروهای جریان اسلام‌گرا، افرادی از سایر جریان‌ها نظیر ملی‌گرا و با گرایش‌های مارکسیستی و متمایل به مجاهدین خلق که در بعضی موارد مشکلاتی در روند قانون‌گذاری به‌وجود آورده و سبب کندی امور و تصمیم‌گیری‌ها می‌گردیدند، وجود داشت؛ اما اصول، اهداف، سیاست‌ها و خط‌مشی جریان اسلام‌گرا در کارکرد اولین مجلس نظام برآمده از انقلاب، مورد تعقیب و پی‌جویی قرار می‌گرفت. بدین‌ترتیب مجلس اول با فراز و فرود و مصوبات گوناگون در خردادماه ۱۳۶۳ هـ.ش، به کار خود پایان و مجلس دوم بدون وقفه کار خود را آغاز کرد.

نتیجه

امام علیه السلام در مقام لیدر جریان اسلام‌گرا و انقلاب، پیش از انتخابات اولین دوره مجلس تا تشکیل، افتتاح و حتی در ادوار بعد، همواره مجلس را تنها ملجا و قوه برآمده از اراده ملت، معرفی و شأن آن را از سایر جایگاه‌های سیاسی بالاتر می‌شمرد. ایشان براساس تجربه تاریخی و شناخت از تنش و چالش‌های احتمالی در روابط بین قوا در تاریخ سیاسی ایران، مجلس را در رأس همه امور و ناظر بر عملکرد دستگاه‌های اجرایی و قضایی معرفی کرد. با این کارویژه جریان اسلام‌گرا، براساس قانون اساسی نظام جدید نیز، قوه مقننه تنها مرکزی بود که به نیابت از ملت از حق تفحص، تصویب بودجه و قوانین بر سایر قوا برخوردار گردید. بنابراین، با وجود پشتیبانی این شخصیت کاربزماتیک و پشتوانه معنوی بزرگ، اولین دوره مجلس در حل معضلاتی همانند مسئله گروگان‌های آمریکایی، حل اختلاف بین ایران و آمریکا و رأی به عدم کفایت سیاسی بنی‌صدر نقش‌آفرین گشت.

علاوه بر امام، نباید نقش نخبگان جریان اسلام‌گرا را در فرایند نظام‌سازی جمهوری اسلامی، از نظر دور داشت. افرادی همانند آقایان خامنه‌ای، هاشمی رفسنجانی، بهشتی، باهنر، رجایی و سایر افراد برجسته این جریان با تصویب قانون انتخابات مجلس در شورای انقلاب، تمهید مقدمات برگزاری انتخابات، تبیین مواضع، روشنگری، توجیه افکار عمومی و هدایت جامعه را تحت رهبری امام علیه السلام به عهده گرفته و با شکل‌گیری و تثبیت جایگاه مجلس در نظام، موقعیت برجسته‌ای را برای رکن قانون‌گذاری ترسیم نمودند.

از آنجاکه، رئیس، نواب و رؤسای کمیسیون‌های مجلس از چهره‌های شاخص جریان اسلام‌گرا بودند، اداره پارلمان، تصویب تمامی مصوبات، مواضع و جهت‌گیری‌های سیاسی مجلس اول، با محوریت این جریان صورت گرفت. این در حالی بود که هیچ‌کدام از انقلابیون مذهبی سابقه وزارت، وکالت مجلس و یا تصدی پست‌های رسمی کشوری و لشکری پیش از انقلاب نداشتند و از این منظر، به‌طور کامل فاقد تجربه عملی بودند؛ اما در شرایط پر التهاب سال‌های نخست انقلاب، نقش تعیین‌کننده‌ای در نظام‌سازی رکن تقنینی رژیم جدید، عهده‌دار بودند.

این گزاره، زمانی اهمیت خود را باز می‌یابد که با برگزاری رفراندوم تعیین نوع نظام، انجام انتخابات خبرگان قانون اساسی و تدوین قانون اساسی نظام جدید، مهر تأیید مردم را در همه‌پرسی گرفته بودند؛ اما اگر در یک حالت فرضی، اولین مجلس موردنظر قانون اساسی در جو ناآرام و بی‌ثباتی‌های سیاسی و امنیتی ناشی از شرایط انقلابی، فضای ترور گروه‌های ضدانقلاب و جنگ تحمیلی، ناکام و شکست می‌خورد؛ ناکارآمدی جریان اسلام‌گرا و انقلابیون مذهبی در تحقق یکی از ارکان نظام‌سازی سیاسی جدید (قوه مقننه) بر سایر جنبه‌های نظام‌سازی سایه می‌افکند.

بنابراین امام‌زاده، سرسلسله اسلام‌گرایان در پیام خود در بازگشایی دوره دوم مجلس، علاوه بر تقدیر از کوشش نمایندگان دوره اول، به عدم انحراف از خط و صراط مستقیم با وجود مشکلات و کارشکنی‌ها و استقامت در مقابل منحرفان، در عین کم‌تجربگی و تازه کار بودن آنها اشاره و این مجلس را به دلیل پشتکار و تعهد به جمهوری اسلامی و حرکت به سوی اسلامی شدن قوانین، مجلس نمونه به حساب آورد. در مجموع، تدوین آیین‌نامه انتخابات مجلس شورا، ورود به عرصه انتخابات و ارائه لیست واحد در تهران، معرفی چهره‌های شاخص جریان اسلام‌گرا در سطح کشور برای انتخابات، برعهده گرفتن مسئولیت‌های اساسی در مجلس اول (ریاست، هیئت‌رئیس، مسئولیت کمیسیون‌ها و ...)، مشارکت فعال در ارائه طرح‌ها و بررسی لوایح، مقابله با جریان‌ها و افراد انحرافی و مشکل‌آفرین در مجلس، ایفای نقش میانجی‌گری در مسائل و مشکلاتی که در فرایند اداره امور کشور پیش می‌آمد و کمک به سایر قوا و سازمان‌ها و نهادهای کشور به منظور پیشبرد امور، مهم‌ترین کارکردهای ویژه جریان اسلام‌گرا در مجلس دوره اول بود؛ که هر کدام به تنهایی، علاوه بر برطرف کردن چالش‌های فرارو و کاستن از ضعف‌ها، بسان نقطه قوت و بسترساز شکل‌گیری نخستین مجلس کارآمد برآمده از انقلاب، به حساب می‌آید.

منابع و مآخذ

۱. اطلاعات (۱۳۵۹/۱۱/۶).
۲. انقلاب اسلامی (۱۳۵۹/۶/۱۸؛ ۱۳۵۹/۸/۲۹).
۳. جمهوری اسلامی (۱۳۶۸/۳/۳)؛ ۱۳۵۹/۵/۱۴؛ ۱۳۶۹/۴/۷؛ ۱۳۶۰/۴/۸؛ ۱۳۶۰/۶/۹؛ ۱۳۶۰/۶/۱۱؛ ۱۳۶۰/۷/۱۸؛ ۱۳۶۰/۸/۸؛ ۱۳۶۰/۱۱/۱۲؛ ۱۳۵۹/۲/۲۵؛ ۱۳۶۰/۵/۱۳).
۴. چگونگی انتخاب اولین نخست‌وزیر جمهوری اسلامی ایران و مکاتبات روابط رجایی با بنی‌صدر، بی‌تا، دفتر تحقیقات و انتشارات روابط عمومی نخست‌وزیری، بی‌جا، بی‌نا.
۵. خوش‌زاد، اکبر، ۱۳۸۶، مجلس شورای اسلامی دوره اول، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۶. دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴، غائله چهاردهم اسفند ۱۳۵۹، تهران، دادگستری جمهوری اسلامی ایران.
۷. رضوی، مسعود، ۱۳۷۶، هاشمی و انقلاب (تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ)، تهران، همشهری.
۸. روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۱، آشنایی با مجلس شورای اسلامی به ضمیمه کارنامه سال اول مجلس، تهران، روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم.
۹. روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۳، مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره دوم، تهران، روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.

۱۰. سالیانجر، پیر، ۱۳۶۲، *گروگان‌گیری در ایران و مذاکرات محرمانه تهران*، ترجمه جعفر ثقة‌الاسلام، تهران، نوین.
۱۱. سلیمی بنی، صادق و آیت مظفری، ۱۳۸۸، *جامعه روحانیت مبارز*، قم، زمزم هدایت.
۱۲. کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۰، *مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره اول (۷ خرداد ۱۳۵۹ - ۶ خرداد ۱۳۶۳)*، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۱۳. *کیهان* (۱۳۵۸/۱۲/۱؛ ۱۳۵۸/۱۲/۱۲؛ ۱۳۵۸/۱۲/۱۴؛ ۱۳۵۸/۱۲/۲۷؛ ۱۳۶۰/۷/۳۰؛ ۱۳۵۹/۵/۲۸؛ ۱۳۵۹/۶/۱۱).
۱۴. *مجاهد* (۱۳۵۸/۱۲/۵).
۱۵. مدنی، سیدجلال‌الدین، ۱۳۷۰، *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، تهران، مؤلف.
۱۶. منصور، جهانگیر، ۱۳۸۸، *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و مجموعه لوایح قانونی مصوب شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران*، تهران، اداره کل تنقیح و تدوین قوانین و مقررات ۱۳۵۹.
۱۷. موثقی، احمد، ۱۳۷۲، *مجموعه مقالات سیاسی*، تهران، دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۸. مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، ۱۳۹۳، *تاریخ انقلاب اسلامی*، مجلس شورای اسلامی ۱، دوره‌های اول و دوم و سوم، تهران، مؤسسه فرهنگی قدر ولایت.
۱۹. موسوی خمینی، روح‌الله، ۱۳۷۹، *صحیفه امام مجموعه آثار امام خمینی (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها)*، جلد‌های متعدد، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۲۰. هاشمی رفسنجانی، اکبر، ۱۳۷۸، *حقیقت‌ها و مصلحت‌ها: گفتگو با هاشمی رفسنجانی*، به اهتمام مسعود سفیری، تهران، نشر نی.
۲۱. هامیلتون، جردن، ۱۳۶۲، *بحران*، ترجمه محمود مشرفی، تهران، هفته.
۲۲. وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱، *بررسی مستندی از مواضع گروه‌ها در قبال انقلاب اسلامی*، تهران، وزارت ارشاد اسلامی.